

НОВАК ЖИВКОВИЋ

**СМУТЊЕ У ДОЛИНИ МОРАВИЦЕ
И „ВИРОВАЧКА КУМПАНИЈА“
(1888 — 1891)**

Политичке борбе, распламсане по Србији крајем осамдесетих година XIX века, дошле су до пуног изражаја и у долини Моравице, на простору који је обухватао три среска места: Пожегу, Ариље и Ивањицу, као и драгачевска села дуж десне обале реке са тежиштем у Вирову, које је постало поприште жестоких сукоба.

У самом почетку 1888. године група грађана из Ариља, присталица Радикалне странке, тужила се министру унутрашњих дела против начелника Милана Ђорђевића истичући да „не престаје гонити поједине поштене грађане и кметове“, да хапси општинске служитеље, кметове подвргава ислеђењу, „напада на људе, ствара кривце, прети“ и чини тако непрестано да се то „просто трпети не може“.¹ Министар је преко окружне власти у Ужицу наредио извиђај, уважио званични налаз и уклонио среског старешину. Поступак власти изазвао је метеж у варошици. Ликовање задовољених жалиоца није било долично; дошло је до галаме и туче, у којој је једном од среских практикана разбијена глава, и то у присуству кметова, па су љу-

ди из противничке, Напредњачке странке, депешом упутили жалбу министру, у којој су навели како је порезник ишамаран, један механичар нападнут и дете му „за длаку не убише. Било би још и горе да није дошло до одбране пуцњавом из пиштоља“. Депеша се завршавала вапајем да „опасност грози“.² Било је то време предизборне борбе, у којој је дошло до пораза напредњака; у ужичком округу и драгачевском срезу се показала надмоћна превага радикала. За народне посланике изабрани су радикалски прваци: Ранко Тајсић за Драгачево, Средоје Крчевинац за ариљски, Арсеније Прокопијевић и Петар Стевановић за моравички, Милош Јовановић и Михаило Радовић за пожешки срез.³

У први мах после избора, могло је изгледати да ће се распрестишати; међутим развлашћени су показивали све већи отпор, понор сукоба бивао је све дубљи и страначка острвљеност све општрија. Њу су појачавале и хајдучке дружине и притајене разбојничке групе на читавом овом подручју. Раније су напредњаци оптуживали радикале да користе хајдуке као средство политичког притиска. Радикали су им истом мером одвраћали. А хајдуци и разбојници, навлачећи маске политичких поборника једне или друге странке, деловали су јединствено — нападали су, глобили, и уцењивали и убијали људе и с једне и с друге стране. Режимска полиција, а оне су стално такве, и кад је водила истраге о злочинима — чинила је то навигачки, на штету политичке опозиције. Не би се могло рећи да су тада и људима из власти биле чисте руке када је реч о честим насиљима над народом.

Један пример са овог подручја убедљив је доказ таквог односа. У Северову, изнад Ариља, дошло је 9. маја 1888. године до тешког разбојништва над кућом Сретена Остојића, чији је тек преминули брат био напредњачки кмет. Полиција је, само по израженој сумњи, ухапсила неког досељеника Јована Росића, стрпала га болесног у затвор и он је ту умро од великих богиња. Истрага против њега није ништа постигла; показало се да је тај човек само недужни страдалник. Истрага се нашала на мртвој тачци за више од једног месеца. Тада је дошло анонимно писмо и указало на једну потајну разбојничку дружину у селу Речицама. Тек тада су откривени прави злочинци. При истрази се открило да их је било из овог села, Годовика и Северова. Сазнало се да им тај напад није био једино злодело. Иза њих је стајао низ до тада небјашњених злочина: један напад у Горобиљу, где су убили жену у Жежићима и ранили двоје укућана, у Драгачеву, где су насрнули на неку домаћинску кућу али дочекани

и одбијени оружјем, па, промашивши ту, насрнули на Цигане код Ариља и уз претње, тучу и друга злостављања отели 50 динара. Све је ово откривено при саслушањима, али полиција није била задовољна оним што је постигла и потрудила се да истрагу продуби на свој начин.

Она је у томе, опет на свој начин, и успела. Мијаило Никитовић из Речица, суочен са својом кривицом у разбојништвима за која му је грозила врло озбиљна казна, после неких убеђивања и вероватно обећања, о којима нема ни помена у протоколима саслушања, продужио је своје исказе и дао полицији врло занимљиву изјаву. Испричао је и потврдио притиском крста пред два присутна грађанина, нешто што се односило на тек изабраног народног посланика Средоја Крчевинца. То је говорио у надлежној среској канцеларији у Пожеги. Дознао је, гласи његова прича, како је Средоје Крчевинац из Ариља, заједно са Димитријем Жуњићем и Станојем Ђирјаковићем из Вирова и с још некима, сакупио групу људи да убију попа Јована Поповића — „Великог Јова“. Група, која је добила пушке од Павла Златића, ариљског трговца и радикала, седам дана је лежала на кућном тавану попа Јована Анђелковића — „Малог Јова“. А кад јој се није, вели, указала прилика да изврши тај задатак, дигла се и отишла у Милићево Село и поставила заседу код „Багове стене“, пошто се дознало да ће „Велики Јово“ ићи у Пожегу. Убиство је требало извршити, тврдио је у изјави ухапшени Никитовић, ако са попом буде и 15 људи и ако сви они буду тада побијени. Што ни овај покушај није успео, Никитовић је објашњавао да су људи из тог села приметили заседу и она се морала повући.

Полицијски протокол није се завршио са овим казивањем; човек из Речица се, даље, околио на Павла Златића. Казивао је како је уз „часни пост“ морао да приреди даћу за жену, а пошто није могао отићи у Пожегу преко две набујале реке — окренуо се у Ариље и намеравао да пазари намирнице код трговца Павла Златића. Описивао је Златићеву намеру да му прода, ували или „да онако“ два револвера. Трговац му је, вели говорио како их има и више и како је наручио из Београда сандук дугачких пушака. Кад се распитивао за цену, Златић му је, каже, одговорио да је то лако и да ће дати пријатељима коме треба онако... „јер се ово нешто спрема па ће нам сваком требати оружје ове године — или никад“.⁴

Пожешки срески начелник Мијаило Ковачевић није могао и није хтео да разликује истину од измишљотине. Није познато да ли је о овом „открићу“ известио вишу власт, али је похитао да о

томе упозна шефа Напредњачке странке Милутина Гарашанина. Писао му је о тек изабраном народном посланику Средоју Крчевинцу, острвио се на њега и сараднике, подвлачио да се врше припреме за „дизање завере“. Свеже сећање на минулу тимочку буну уливало је страх у кости људима из власти и језу народу од преких судова. Уз саопштење из Пожеге ишла је тврдња, коју је Гарашанин прихватио, наиме да је у кући Средоја Крчевинца изречена смртна пресуда за ариљског попа напредњака, у чије су доношење умешани и неки људи из Драгачева, посебно из Вирова.⁵

Ни село Прилике није поштеђено сукоба и трвења која су из њих проистицала. Тамо се власт окомила на народ због тога што се није хтео сагласити на наметање општинске управе. Збор сазван за избор општинских часника преокренуо се у протест. Из среске канцеларије, када се писало о том случају, прво је оптужен учитељ Миладин Стевановић; њему је приписано да је на збору узвикнуо да среске капетане треба дочекивати с кољем. Али, ово је било најмање што се тада овде догодило. На избору за општинске часнике дошло је до уплитања полиције, која је хтела, упркос народу, да наметне своје кандидате. При таквом покушају дошло је до нереди. Приличани, истина, нису среског писара дочекали с кољем, али су одбили да изгласају његове кандидате. Писар је одмах, на збору, изрекао оптужбе да су ту дошли људи без бирачког права, да је народ раздражен на непослушност и да се не повинује среским наредбама. А, народ је био раздражен тек таквим оптужбама. Људи су продрли у судницу, разјурили бирачки одбор, растурили акта и поцепали бирачке спискове. Истерали су среског писара из суднице, а не и из бирачког одбора нису нашли времена да изађу на врата него су искакали кроз прозоре. Срески писар није тада успео да спроведе изборе у Приликама по својој мери, али је учинио нешто друго. Из Ивањице је одмах поднео тужбу против учитеља Миладина Стевановића, механције Николе Тодоровића и земљорадника Велимира Стојановића и за већи број учесника овог збора и протеста. Пред Окружни суд у Ужицу спроведено је укупно 37 житеља приличке општине под оптужбом за неред и противстављање власти.⁶ Среска васт је, ипак, спровела своју намеру, али тек пошто је ухапсила толики број људи. Ово се види из жалбе ивањичких трговаца, који су депешом јавили министру унутрашњих дела да је срески начелник силом наметнуо за председника у Приликама Милана Миловановића као свог човека. На највишем месту, пошто су Приличани ослобође-

ни, било је јасно да је полиција злоупотребила власт. Понижени и прогоњени људи устали су са својим тужбама.⁷

Средоје Крчевинац био је, као народни посланик, онемогућен да врши дужност коју му је ариљски срез поверио захваљујући баш оној полицијској денунцијацији из Пожеге. Та оптужба није остала само код Гарашанина, него је доспела и до министра унутрашњих дела Николе Христића. Средоје Крчевинац је ухапшен, изгледа заједно с Павлом Златићем, а шта је било са она два човека из Вирова — Димитријем Жуњићем и Станојем Ћирјаковићем, такође поменутих у денунцијацији, није познато. Народни посланик Крчевинац некако се извукао из затвора, али се није појавио на скупштинским заседањима; њега је једноставно нестало. Власт није имала увида где се он налази. Тек 10. октобра 1888. године српски генерални конзул у Солуну известио је министра иностраних дела да се тамо налази „од неколико дана Средоје Крчевинац, посланик среза ариљског“, да се није пријавио конзулату, али се врло неповољно изражава у својој средини о политичким приликама у Србији.⁸

Ускоро, кроз месец дана, Средоје Крчевинац се обратио српском конзулату с молбом да му се дозволи повратак у Србију. Министар унутрашњих дела, коме је молба пренета у надлежност, а тада је још то био Никола Христић, одговорио је да му се може издати пасош за повратак, али да ће бити „стављен под истрагу због извесне кривице“ која је остала неистражена због његовог бекства преко границе, у рукама министра полиције још је била актуелна достава о оружју код Ариља, наводна припрема за убиство напредњачког попа и казивање о завери.⁹

У Србији су, у време нестанка Средоја Крчевинца, вршене припреме за избор посланика Велике народне скупштине, која је имала да донесе нови устав. Био је то буран процес у окршају ривалских странака. Тада се у Ариљу одиграло нешто о чему се данас не би ни знало да није остало сведочанство у облику депеша групе људи из овог места. Они су се жалили министру унутрашњих дела, да је општински председник Крсман Милошевић, при избору повереника који ће бирати народне посланике, покушао да омете правилан и законски рад и да утиче на исход. На крају, кад ништа није могао постићи, употребио је посебан начин: пуцао је из суднице револвером на мирне грађане. Истина, у депеши се није наводило име тог председника — оно ће се касније дознати када му се буде судило за тешке злоупотребе у дужности.¹⁰

Сукоб нити је био случајан, нити изузетан; отпор конзервативних снага постао је законитост. Нешто још теже догодило се баш тада у Ивањици. Министар унутрашњих дела је из овог места добио телеграфску жалбу — да полиција „натура“ за кметове људе које народ никако неће, а поништава законски спроведене изборе. Жалбу су потписали, у име групе грађана, и на њиховом челу, Петар Стевановић и Арсеније Прокопијевић. Молили су за слободан избор а не да општински одборник врши дужност председника. Жалиоци нису ни ову ни наредне депеше слали из Ивањице, него су одлазили у Пожегу и тамо предавали жалбе и молбе. У једној од тих жалби навођено је да полиција хоће да општинску власт пренесе на средњег писара. Ускоро је дошла и најтежа жалба. Тражила се одговорност за насилне поступке неколицине ранијих моћника (Васо Петровић, Милован Сокић и Милан Пурић) због тога што су оружјем нападали на збор сакупљен ради избора повереника који треба да бирају народне посланике. Ти људи су пуцали и на општинску зграду. У Пожеги је власт дејствовала другачије; „тајно и присилом“ вршила је избор повереника. У Глумчу су кметови претили народу и спречавали му да слободно врши избор. У обе жалбе се тражила законитост.¹¹

Двапут потргнуто оружје на зборовима, а случај у Ивањици био је посебно опасан, претило је да се претвори у крвопролиће. Српска влада, да би овакво зло, које је својом политиком и изазвала, спречила и отклонила, одлучила је да употреби војску пошто се није поуздавала у полицију и — изгледа — у њу више није имала ни поверења. Министар унутрашњих дела је телеграфски известио начелника ужичког округа да је министар војни „овог часа издао заповест да из Пожеге иде једна чета пешака у Ивањицу и стави се њему на расположење, то јест окружном начелнику“. Војници су отишли на тај посебни полицијски задатак и показали се својим деловањем и у Ариљу. Командир чете је морао добити и посебна упутства за однос према већ политички истакнутим личностима. То се види из жалбе Павла Златића, кога је полицијска достава оптуживала за растурање оружја у припреми имагинарне завере. Златић је тужио средњег писара Сава Јанковића — да га је „напао са наоружаним војницима“ тако нагло и на препад да су му из дућана побегле муштерије и однеле неплаћени еспап у вредности од 300 динара. Тражио је одговорност и накнаду штете од тог полицијског чиновника и нагласио да се то догодило у време док су у Ариљу бирани повереници.¹²

Посебно жесток сукоб са бурним последицама одиграо се у Вирову, у срезу драгачевском, при избору повереника. О ономе што се овде одиграло, известио је С. Ј. Шурдиловић, окружни начелник у Чачку, министра унутрашњих дела 3. новембра 1888. Описао је, по извештају из Гуче, како се покушало и није успело са избором 31. октобра те године. Одмах је известио да се избор није могао извршити „због нереда који се на збору десио“. У почетку своје опширне депеше, окружни начелник је навео имена лица које је оптуживао за подстрекаче нереда. Тог дана су судници дошли: Милован Ђирјаковић, Миљко Јасика, Филип Ђирјаковић, Петар Ђирјаковић и Јаков Ђирјаковић, сви из Вирова, Миленко Стојановић из Трбовца, Андрија Ковачевић, Милија Шилићан из Церове, Сава Стевановић, Љубомир Јовичић, Ђорђе Стевановић и Благоје Стевановић из Лиса, Петроније Кочовић, Марако Милетић и Милутић Васићи из Краварице „са још њих 40 — 50 бескућника па почели по авлији правити највећу ларму и вику“. Даље се, по тужби тадашњег општинског председника Витора Босића, наводи како су овоме псовали оца и матер, претећи му тражили да отворе збор и кад је он то учинио и утврдио да међу присутнима има доста и оних који по тадашњим прописима нису имали бирачко право, захтевао је читање списка пуноправних бирача. Збор је повицима и галамом то онемогућио. Затим је маса кидисала на општинског писара, отела му списак који је намеравао да прочита. Пред тим налетом председник је утекао у судницу. Али, то му није помогло; маса људи јурнула је на општинску зграду, обила врата, напала на њега и благајника. Ту се наводи, као и увек у сличним приликама, да су ти људи отели благајнику кључ од касе, и из ње узели преко 4.000 динара прикупљеног пореза и приреза и још 100 динара од наплаћених такса. У општинској судници су после свега тога приступили прављењу новог бирачког списка, у који су уврстили све оне који су плаћали 15 динара пореза. (Опште право гласа тада је у Србији било непознато).

Када се све ово завршило, Милован Ђирјаковић, уз псовку, саопштио је председнику Босићу да се за такав збор и његов ток не сме јавити властима, ни сачињавати други бирачки списак, иначе „од суднице ништа неће остати, а вас ћемо да поубијамо“. Онда су се сви разишли и избор означеног дана није извршен. Општински председник се није уплашио; одмах је обавестио среску власт у Гучи, а она окружног начелника у Чачку. Овај, јављајући о догађајима министру унутрашњих дела, истицао је да тако што нису чинили ни Черкези код Зајечара и Књажевца када су тамо продрли у време

последњег српско-турског рата. Извештавао је, на крају, да ће бити створена полицијска истрага и када буде окончана, исход ће се саопштити министру.¹³

Милован Ћирјаковић, означен као предводник и подстрекач метежа у општини вировачкој, тада се изгубио. Босић, као општински председник, дознао је да се налази у Ариљу и упутио је писмо среском начелнику захтевајући да га ухапси и спроведе у Гучу као метежника. Срески начелник је поступио како је захтевано, пронашао овог човека „и по служитељу послао Суду вировачке општине“ без уважавања захтева да се то учини под „тврдом стражом“, упутио га је само са једним послужитељем што никако није била „јака стража“. Служитељ се убрзо вратио у Ариље и саопштио да је Милован Ћирјаковић успут побегао. Објаснио је да су наишли Вировци и отели Ћирјака. Тада су из Ариља упућено три пандура и три поуздана грађанина под оружјем да бегунца пронађу, ухапсе и предају где треба. Тих шест људи се упутило у Вирово кући Миловановој. Ту су наишли на нешто што нису очекивали. Ту буду „изненадно опкољени од једне гомиле сељака“, коју је Милован предводио. Двојица из потере успели су да побегну, а четворица су ухваћени, разоружани и затворени у једну зграду. О томе је из Ариља отишао извештај у Ужице Окружном начелству с молбом да се ти људи избаве.¹⁴

Срески начелник у Гучи вероватно није знао шта се даље догађало у Вирову и како је прошла потера из Ариља. Он је прикупио десет жандарма, накнадно том броју додао седморицу и са општинским пандурима послао у Вирово око 20 људи под оружјем да пронађу и приведу све оне које је председник Босић означио као главне кривице. Ова потера није нашла Милована Ћирјаковића (чак ни оне заробљенике из Ариља). Она је ишла од куће до куће и никога од тражених није пронашла. На питање где су нестали ти људи, укућани су им једнодушно одговарали да су отишли у Београд са жалбама против власти. Ти људи нису отишли тамо где је речено и потера је за њима настављена. Негде, што није потпуно јасно где, дошло је до сукоба, у коме је рањен један мештанин. Том приликом су ухваћена два жандарма, од којих је један такође био рањен, и обојици одузето оружје и муниција. Затим је разоружан и један пандур. Имена све тројице наводи у свом извештају писар Протић. Он додаје да су сви они премлаћени и кржави, па се сумљало чак да су и у животу.¹⁵

Тако је јављао о првом делу свог похода срески писар. Народни посланик за срез драгачевски био је другог мишљења. Он је отписао окружном начелнику Шурдиловићу у Чачку. Јављао је „У општини вировској ноћас су жандарми чуда починили. Растерали су свет од куће, једног сељака ранили су из пушке, кућу поседнули са стражом својом, тукли свет и још бездеља учинили. По захтеву општ. вировске, прешли су и из Ариља од власти праћени људи, који су кућу Милована Ђирјака разбили и унутра ушли. У кући Миловановој пандур полиције ариљске свезан је и још три Ариљца коњаника, један жандарм свезан и муниција поотимана од војника око куће и они су повезати. Ту има по казивању људи много народа“. Посланик Ранко Тајсић тражио је да и сам окружни начелник дође у Драгачево и извиди шта се то све чини и да се ослања само на званичне извештаје.“

Срески писар Протић дао је у извештају своје „званично“ виђење овог случаја и даљег тока сукоба. Он је сутрадан писао: „Синоћ око 11 сати увече дотрчи нам пандур општински Лука Павловић, гологлав и крвав, па ми рече: „Господине, ако бога знаш, помози или изгибосмо, у једној кући нападоше нас 50 — 60 људи, отвори се пуцњава пушака... Каплар и један редов поубијани су“. Ова вест о смрти жандарма, иако је писар у њу поверовао, није била тачна, али је достављена најхитније у Гучу. Пошто је одаслао вест о погибији у среску канцеларију и добио појачање у жандармима, срески писар се одлучио на свој поход. „У расвитак зоре кренуо сам кући где су жандарми нападнути, у даљини $\frac{1}{2}$ сати са жандармима наиђем на једну масу људи од 100 — 120 људи, ова маса и руља светине била је маом пијана, који није имао пушку или пиштољ, он је носио на рамену по једну врљику, пред њима су ишли напред везани пандури ариљски... и Танаско Банићевић каплар“. Писар даље истиче како је, опазивши ову масу, заузео са жандармима положај. „Кад су се код нас приближили, на позив жандарма „Стој“ стали су. Ово трајање је свега $\frac{1}{2}$ сата. Вође оне руље светине као: Милован Ђирјак, Јакаов Ђирјак, Филип Ђирјак, Миљко Јасика, Ранко Крловић, Миленко Стојановић, Младен Тодоровић и Марко Милекић и Младен Васиљевић и Станко син Обрада Томашевића и Гмитар Стевановић, викнули су на мене и жандаре „Доле оружје“, јебем вам ваше црвене капе... „Викали су како их нико неће похватати док је њима Ранка Тајсића а да ће пред изборе и сами доћи. А док су то говорили окретали су се оној маси и опомињали оне који нису ни пушке ни врљике имали да припреме коље из оgrade за окршај“.

Народ се, насупрот жандармима, још скупљао; писар је проценио да има против себе већ 200 људи и, заплашен, предвиђајући несрећу, није дозволио да дође до окршаја. „Учиним као неки договор“, и то са најглавнијим Милованом Ђирјаком, „да га ја сачекам код суднице са оном светином“. Писар каже да се повукао са тог места, отишао ка судници, али ту није застао, већ продужио у Гучу. Срески писар је био преплашен и сматрао је да та „светина“ може поћи на Гучу, поготову што су му председник Босић и Јанко Јовичић из Лиса изјавили; „Ето оне светине за у Гучу и тамо ће вас поубијати“.¹⁷

Сусрет се догодио између Вирова и Краварице, на месту Летине, које, захваљујући уздржљивости, није постало разбојиште. Срески писар помиње застој од једног сата и договор, али овде нешто прећуткује. О томе се и данас казује по Вирову: учесници су о томе говорили синовима и унуцима, а ови преносили данашњем поколењу. Десимир Ђирјаковић је записао та казивања, из којих се види да је срески писар покушао да заплаши народ и командовао жандармима да узму пушке на готовос. На то се окупљени народ разљути и с повицима „уа!“ одлучи на отпор и потргне оружје, а ненаоружани подигну врљике и коље, Кад је писар сагледао спремност за отпор, позвао је Милована Ђирјака на договор. Закључило се да ће најбоље бити да сви оду општинској судници и тамо расправе шта се може расправити. У том договарању протекао је онај сат застоја на Летинама. У договору искрсла је једна тешкоћа: окупљени Вировци никако нису дозволили да у том покрету жандарми иду иза њих. Жандарми су, такође, зазирали да иза својих леђа имају толику гомилу раздраженог народа. На крају се одлучило да жандарми иду напред.

„Тако кренуше општини пандури (како се у том казивању називају жандарми — пр. аут.) и писар напред, а Милован за њима са својим људима. Кад су били код Борјана, угледа их бивши и предвиђени председник кроз прозор општинске зграде, учини му се да је Милован повезао пандуре и да он њих тера. Од страха истрчи из суднице, узјаше на коња, који је био везан за дуд пред зградом и поче тући и викати на везану животињу. Од страха је заборавио да одреши коња. Говорили су људи који су то гледали да не би пандура да бритвом пресече поводник погибоше и коњ и председник“. У овом казивању, које је временом помешало, неке чињенице, као бегунац се појављује Јанко Јовичић из Лиса, „напредњак и капетанов љубимац“. Овај случај је изазивао смејурију по Драгачеву.¹⁸

Она ноћна вест о погибији два жандарма, која је стигла у Гучу, долазак жандарма, којима није ни падало на памет да воде какве преговоре код општине, а и општинског председника среској канцеларији — изазвали су страх. Представа о маси људи, слика какву је донео у Гучу општински председник, подсећала је на неку средњовековну колону копљаника која се претећи ближи граду без заштите. Житељи ове варошице били су преплашени, а чиновници су позивали на нужне мере да се спречи неред. Тада се појавио захтев да се позове војска. У Чачак је одјурио Панта Николић, порески надзорник, са овом поруком. Саопштио је оно, што се већ чуло у Гучи: да су два жандарма погинула и да народ иде са оружјем ка среској канцеларији да је опседне. Изјавио је да му је срески начелник наредио да тражи војску у помоћ. Окружни начелник Шурдиловић, примивши такав извештај а занемарујући поруку Ранка Тајсића да поради на смиривању, телеграфисао је министру унутрашњих дела са молбом да учини „нуждан корак за повраћај реда“.¹⁹ Министар унутрашњих дела је учинио „нуждан корак“ — обратио се, у сагласности с владом, министру војном.

Министар војни је брзо издао одговарајућу заповест гарнизонима у Чачку и Горњем Милановцу. Одамах је кренула већа јединица него што је била чета која је упућена раније у Ивањицу: читав батаљон, састављен од пешадије, коњаника и артиљераца (истина, није забележено да су они повукли топове). Коњаници и артиљерци су стигли, форсираним маршем, у Гучу у 4^{1/2}, а пешадија у 6^{1/2} часова по подне. Био је то прави ратни поход, који је предводио мајор Панта Трифуновић, командант II дивизона. Са војском је кренуо окружни начелник Светозар Шурдиловић и, као што приличи таквим походима, прикључен је и окружни лекар Јарослав Кужељ. Успут је остављена и једна релејна станица. У Гучи је затечено преплашено грађанство, мада Вироци никуд даље нису кретали од своје општинске суднице. Војска је у Гучи добила појачање: придружили су се жандарми и неки наоружани грађани.

Војска је стигла у вировачку општину ујутру наредног дана. То су официри и окружни начелник дознали од мештана да се преко ноћи сва „светина“ разишла. Притом је добијено објашњење да је узрок том разилажењу било саопштење Ранка Тајсића да ће, по његовом позиву, доћи окружни начелник да смири народ и да је за Вировце и остале учеснике најбоље да оду мирно својим кућама. Окружни начелник није имао никакве намере да смирује тај сељачки покрет. Он је прихватио захтев среског старешине да се пронађу,

похватају и казне „обележене коловође“. Да би та намера била спроведена у дело, „одређена су два официра сваки са по 8 коњаника, те су почели хватање коловођа“. Од њих 18 именованих по ранијем списку војне патроле су пронашле код кућа и похватале свега шесторицу; један који је био означен као опасан није нађен. Ухваћени су: Милован Ђирјаковић, Петар Ђирјаковић, Филип Ђирјаковић и Ранко Крловић из Вирова, Марко Милекић и Миладин Васиљевић из Кравараице. Тај „опасни“, који је умакао, био Миљко Јасика, који је био оптужен да је ранио жандарма. Његови укућани су изјаснили „да се он жив у руке не да“. У извештају о тој акцији дата су имена и оних који су се склонили. Тражени су и ишло се кућама сваког од њих, укућани су изјављивали да не знају где се они налазе, али ће им саопштити да сутрадан дођу сами и пријаве се. У извештају је саопштано да ће, ако се сами не предају, бити предузете посебне мере за њихово хватање. Патроле су, приликом ове потере, примећивале по шумама мање гомиле људи, које су се разбежавале чим би угледале војнике. На крају је извештавано да је задатак извршен, мир и поредак повраћени и иследне комисије почеле да раде.²⁰

Када се узрујаност смирила, у вировачкој општини су изабрани, у потпуном миру, повереници за избор посланика Велике народне скупштине. О томе су поднели депешу краљу Александру комесари одређени за ову врсту избора у драгачевском срезу. Јављали су, 2. децембра те године, да је све било правилно и у потпуном реду.²¹ А пре тог избора похапшени Вировци били су подвргнути саслушањима у Гучи. Према њима нису примењиване никакве казнене мере. Клима више није у политици била као у време тимочке буне, а још је далеко било до онакве оштрине при којој ће доћи до крвопролића у Горачићима. Похапшени Вировци, су после саслушања ослобођени и отишли су својим кућама, а вратили су се они који су умакли испред војних патрола. Једино је остајала судска одговорност по тужбама жандарма за премлаћивање и рањавања и тужба за оштету због државне имовине, односно за одузете пушке и муницију. Власт је стекла уверење да узрочници метежа нису Вировци, већ срески начелник Панта из Гуче, његов писар и жандарми, ариљска полиција, која је брзоплето и незаконито упутила наоружану patrolу у други срез, и дотадашњи општински председник вировачки својим поступцима око избора повереника и насиљем. Узрочници читавог метежа нису дуго остали на својим положајима. Витор Босић се већ у децембру те године жалио министру унутрашњих дела да је, како је писао, незаконито свргнут са звања председника и да је

општинска управа поверена једном члану отпора. Жалбу је поновио у истом месецу и тражио да се решење о свргавању поништи као незаконито.²² Ниједна му жалба није уважена. Ускоро, по редовном избору у овој општини, као председник појавио се Милован Ђирјаковић.

Једанаестог децембра 1888. године извршени су избори за Велику народну скупштину. Великом је називана због тога што је имала задатак да донесе и изгласа земаљски устав и што су изборни срезови, уместо једног, изгласавали по више посланика — до седам или осам, у зависности од броја гласача. Апсолутну превагу однели су кандидати Радикалне странке. Међу изабраним посланицима нашли су се тада јако истакнути политички људи. Међу осморицом изабраних за моравички срез били су Петар Стевановић, механџија, Арсеније Прокопијевић, свештеник, и Самчо Савић, земљоделац из Свештице. Срез ариљски, мален по броју бирача, дао је четири народна посланика, а међу првима истакнутог радикала Вељка Танкосића, свештеника из Добрача. (Најистакнутији радикалски првак Средаје Крчевинац није се нашао на овој листи пошто се још налазио у избеглиштву). Пожешки срез је упутио у Велику народну скупштину, између осморице, Живка Малопарца из Добриња, Милоша Јовановића председника општине из Пожеге, и Мијаила Радовића, свештеника из Годовика. Срез драгачевски је изгласао, на првом месту, Ранка Тајсића из Пухова, затим Василија Карића из Крстаца и Филипа Ђирјаковића из Вирова (оног истог која је доташња среска власт означила као бунтовника и војска при потери ухапсила).²³ Велика народна скупштина је већ на свом првом заседању изгласала основни земаљски закон познатог под називом Устав 1888. године.²⁴ Убрзо је дошло до смењивања многих среских начелника, који су се истицали одвећ ревносном службом свргнутом режиму, а пре тога је проглашена општа амнестија за све политичке кривце — кажњене или оне који су се налазили под истрагом.²⁵

Почетком наредне године дошло је до промене владе и нови кабинет, са новом политичком оријентацијом, образовао је генерал Сава Грујић.²⁶ Тада су се многи политички прогнаници појавили са тужбама против носилаца полицијске власти, који су их злостављали претходних година. Међу првим таквим тужиоцима са овог подручја појавили су се житељи села Прилика, на челу са учитељем Миладином Стевановићем, који су претходне године хапшени и суђени. Тражили су судску одговорност среског писара за злоупотребе и наметање незаконитог општинског часништва.

Наредни месеци ове, 1889. године били су за народ мирнији и уливали извесно спокојство пошто се гасило полицијско насиље, а нова влада се трудила да отклони зле последице минулих сукоба. Ту је нешто и постизала, али није могла искоренити друга зла — разбојништва и хајдучију. Једно од таквих задесило је тог времена баш приличку општину. Непознати зликовци су провалили у судницу и извршили крађу. Из очуване преписке се не види ни какву ни у којем обиму. Полицијска власт у Ивањици, и ако није ништа могла да постигне на откривању учинилаца те крађе, трудила се да затаји неке раније кривице политичких моћника. У Министарство унутрашњих дела стигла је тужба против полиције у овом месту због тога што неће да извиђа кривице Васе Петровића и осталих који су употребили оружје да би растурили народни збор.²⁷ И из Ариља је стигла слична тужба. Тужена је полиција за насилно постављање општинске управе, а људи из те управе за злоупотребе у вршењу дужности. Уз тужбу је ишла и молба да „се општина отароси“ тих људи. Тужбу и жалбу је потписао, у име грађана, Средоје Крчевинац који се већ вратио из избеглиштва.²⁸

А хајдучија се и тог времена продужавала и беснела. Повика ранијих режимлија да радикали користе хајдучију као средство своје политичке борбе сада се оповргавала. Одметници су остајали оно што су и били: ван друштва и против друштва, непријатељи и народа и власти. Из Пожеге је власт тражила и добила помоћ војске за извршење неких потера, али није успела у својој намери. Убрзо је Округно начелство из Ужица тражило „надлежним путем“ 2000 пушака и 80.000 метака „да се разда народу ради личне и имовне безбедности“. Захтев је био уважен али безбедност није постигнута.²⁹ Разбојници и хајдуци као да су и сами желели да разобличе тврдњу да су послушно оруђе у рукама радикала. Овог времена извршили су врло дрзак ноћни напад на народног радикалског посланика Петра Стевановића, који је држао механу на Буковици код Ивањице. Отели су му новац, одела, још неке ствари и сат, по коме ће бити и откривени. Истрага је указала на могућност обрачуна политичке природе.³⁰

У Пожеги, почетком лета, дошло је до свођења ранијих рачуна — оружјем. Први полицијски извештај о том случају врло је кратак и гласи да је „непознати зликовац“ по ноћи, пред једном кафаном, одбранио из пушке учитеља Јанка Протића и Тихомира, сина Милана Жуњића. Накнадни извештај указује да је рањен и Милан Жуњић. Рана учитеља Протића била је тежа, а остале две лакше. Истрага, која је одмах почела, није била успешна.²¹ Овај оружани

насртај, може се рећи атентат, носи чисто политичко обележје. Милан Жуњић је био дугогодишњи напредњачки посланик, потпредседник Народне скупштине, трговац и шпекулант, безобзиран у спровођењу својих намера уз много злоупотреба. Неко, а можда и неки, озлојеђен нечим из прошлог времена није хтео да потражи задовољење преко власти и суда, већ је прибегаво оружју. Милан Жуњић је убрзо затражио заштиту власти; писао је Окружном начелству не са тужбом на кривца кога није ни знао, него са жалбом на немар и равнодушност новопостављеног серског начелника. Писао је да је лично „до крајњих граница несигуран за живот“ — и свој и своје породице. Жалио се да му ништа друго не преостаје него да напусти старо родитељско огњиште и оде „негде на страну“, да се склони у безбедност. А што се тиче среског начелника, указивао је на неправде које му се чине и на потпуну равнодушност овог човека из полиције, који је био скоро присутан када се догодио напад, седео је пред механом, која се налази преко пута, и ништа није предузео, већ је устао и отишао кући. На посредан начин Жуњић је окривљавао овог чиновника када је писао да је напад на њега и учитеља Протића „дело политичких комбинација, смишљено и спремљено од мојих политичких противника“.³¹

Није познато да ли је и шта окружна власт предузимала да истражи тај напад или је једноставно применила у ранијим годинама примењивани подмукли облик заборавности. Познато је нешто друго. Упорне тужбе из Ариља против људи из општинске управе и за њихове злоупотребе стигле су на дневни ред. Изашла је, на основу доставе пореског надзорника, на видик велика проневера. Крсман Милошевић, општински председник и рачунополагач, утајио је пореских и приреских новаца у суми од 9.815 динара и 68 пара. То је била голема свота за то време, али и нова кривица овом човеку који је већ био под оптужбом за употребу оружја против општинског збора. Окружни суд у Ужицу одлучио је да се стави секвестар на сву покретну и непокретну имовину овог човека. Таква судска одлука изазвала је у Ариљу противудар. У једној ноћи дошло је до провале у општинску зграду и покрадена су сва рачунска акта. Провалници су оставили за собом пустош и широм отворена врата. Међу покраденим било је много докумената, ако не и сва, која су се односила на разна дуговања попа Јована Поповића.³²

Овај свештеник, жестоки поборник ранијих режима, сада се преобратио у још жешћег противника нове владе. Није одмеравао речи и нашао се под оптужбом „због увреде Његовог величанства

краља Александра“. Политички преокрет пружа објашњење и за тужбу коју су поднели тог времена Драгиша Лапчевић и Младен Чолић из Пожеге против некад свемоћног а тадашњег рањеника Милана Жуњића. Тужили су га због низа злоупотреба са општинским новцем. Ни противна страна није изостала са тужбом. Бивши вировачки председник Витор Босић, када му нису уважене жалбе због свргавања с власти, тужио је министру унутрашњих дела новог председника Милована Ђирјаковића због тога што га прогони „и ствара му кривице“, па је молио да се томе стане на пут.³³

У то време се у Вирову и знатном делу Драгачева догађало нешто у први мах власти необјашљиво. О томе је први јављао Павле Јаснић из Гуче, човек власти, министру унутрашњих дела. Описивао је злочине једне неидентификоване хајдучке дружине; прво је било убиство у Крстацу, па напад и пљачка у Миросалцима, убиство неког Бојића у Лопашу и уцене на више места. За јатаковање су сумњичени Драгиња, супруга већ помињаног Алексија Недељковића, и Милован Ђирјаковић из Вирова. За њега се писало да онемогућава потере и замсће трагове злочинаца. У овој достави била је молба да се полицији доделе пушке пибоди-система како би се ојачале потере и хајдуци лакше сатирали. А страх од њих разливао се по народу. Није само напредњачки првак из Пожеге наговештавао бекство од породичног огњишта. Чинио је то исто и радикалски поборник Милија Карић из Крстаца. Писао је министру у Београд да, због уцена а пошто му власт није могла дати заштиту, мора некуд бежати, напустити кућу и имање, одвести фамилију. Молио је, да би некако преживео, за какву службу.³⁴ Опширнији извештај о тој хајдучији потекао је из Окружног начелства у Чачку, где више није било Шурдиловића. Ту се писало о хајдуцима и њиховим јатацима знатно опширније. Окружна власт је била обавештавана да по Драгачеву вршља тада злогласни ужички хајдук Јосовац и чини убиства како би осветио недавно палог одметника Гуцића. Радикалски прваци, на првом месту Ранко Тајсић, оасећајући да је оштрица хајдучких насртаја окренута на њих, тужила су се надлежној власти на све већу угроженост. Тражили су сатирање одметника и већи личну и имовинску безбедност и њих и народа. Поред свега тога, власт је сматрала да нема довољно обавештења о хајдучким дружинама које спроводе „лоповски угурсузлук и опозиционарски вид“ и да је то све „драгачевска брука“. Установљено је, писало је даље у извештају, да се ту не ради о хајдуку Јосовцу, да су ројеви гласина о њему само бацање пращине у очи. „Има лопова, који мењају одело и појављују се час

овде час онде... и пробају да увере народ како је доиста Јосовац у Драгачеву“. У хајдучији и проношењу таквих гласина „има и опозиционог масла“. Опозиција је, према овом, употребљавала оно оружје које је раније приписивала радикалима. Њој је било потребно, ради прикривања разбојника, дизање потера против Јосовца што би било и званично признање власти да се тај гласовити одметник заиста налази у Драгачеву. Таквих, промешаних, потера заиста је и било. Власт је сматрала да Јосовац и није смео да дође у овај крај, где је у задње време више хајдука побијено и „где никако не би могао бити разбојник, већ само шегрт хајдучки“. А хајдуци у Драгачеву, каже се, служе газдама и њима сав ајлук предају. На крају извештаја човек из Окружног начелства пише ресорном министру да не баца дрвље и камење на Драгачевце. То су добри и поштени људи, а мали је број оних који су у неваљалтсву већи од Јосовца и Гуцића. И као изненађење, човек из радикалске власти, бацио је озбиљну сумњу на држање председника вировачке општине у вези хајдучије и уверавао министра да ће нешто постићи с народом „само док лудог Тирјака доведем у ред“.³⁵

Зло по Драгачеву се настављало, а нови подстреци за узрујаност никли су и на левој обали Моравице. Дошли су непосредно после избора Средоја Крчевинца за председника општине у Ариљу, чији је долазак на општинску власт одобрио и Државни савет. А странка која је изгубила и њени правци долазили под одговорност због злоупотреба — постајала је, у отпору, све безочнија и насртљивија. Није се никако мирила с поразом и сматрала је да јој се све дозвољено, поготову што је најављивано премештање среске канцеларије у Пожегу и удаљавање полиције. Пожешки срески начелник, када је извршена нова административна подела, а он понекад долазио у Ариље и свршавао послове у бившој среској канцеларији, био је запрепашћен неким појавама. Писао је вишој власти да се у Ариљу догађају чуда и за поједина лица „закони и наредбе власти не постоје“. Ти људи су оргијали по кафанама, пијанчили, грдили све и свакога, дизали се и силом затварали општинску канцеларију, ометали рад и општинске и среске власти, доводили пијане свираче у време када је срески старешина радио, упадали у радне просторије, или под прозорима му певали „куплерске“ песме с пуно омаложавањем његовог рада, хватали су људе за гушу и женама задизали сукње, бацали се камањем на куће оних који нису одобравали њихове поступке. Срески старешина изричито каже да се вршио блуд чак и у цркви. У полицијском извештају именовани су носиоци и

предводници таквог понашања: поп Јован Поповић („уза се има гомилу присталица“), његов синовац Чедомир, Сретен Поповић, његов кираџија, Крсман Милошевић, развлашћени општински председник, и Милан Жугић, бивши општински служитељ „који је скоро убијен“.³⁶

Погибија Милана Жугића представљала је врхунац раздора у Ариљу тог времена. Тај човек се налазио под оптужбом и истрагом за крађу докумената из општинске суднице. Знано се да су нестали документи тешко теретили предводнике свих напред наведених нерада и угрожавали их оштрим судским казнама. А Жугић, поред кривице за настали компромитујући материјал, могао се показати и као врло неугодан сведок на предстојећем суђењу. Убиство се догодило у ноћи 21. јула 1890. Из истражног материјала, а истрагу је водио пожешки срески начелник, стиче се увид у ток догађаја. Била је пијанка у једној од ариљских кафана. Учесници су били, заједно са Жугићем, сви горе поменути напредњачки предводници. Носили су хладно и ватрено оружје, а својом галамом узнемирили целу малену чаршију. Њихова пуцњава је принудила председника Средоја Крчевинца да са општинским пандурима (а ови су имали за дужност чување суднице као и реда у насељу) оде да види шта се то догађа и смири изгреднике. Није у томе успео. Они су кренули чаршијом уз све већу галаму. Зна се, из полицијског увиђаја, да је Жугић стигао кући и да је тек наредног јутра пријављена његова смрт. Истражна комисија (а у њој су били срески начелник и лекар) сачинила је опширан записник извршеног увиђаја. Ту је записано да је пијана дружина, идући из кафане, пуцала не само из шенлучења, већ да је неко од њих покушао да убије Средоја Крчевинца. Сведоци су потврдили да је „зрно пушчано ударило до ногу Средојевих и како је гађано из близине Средоје је мислио да је рањен“. Неки су тврдили да су чули како је и закукао. Из његове близине, биће да су то учинили општински пандури, његови пратиоци, на ово су одговорили са две пушке. Затим се све утишало. Средоје је отишао са „бојног поља“, а ничим се не посведочава да је ма што учинио што би било за осуду.

Милан Жугић је ујутру нађен мртав иза кућних врата. Из полицијског увиђаја, сачињеног на лицу места, и из пратећег саслушања сведока добијала се представа како се то десило. Закључило се да смрт није могла настати од оне две пушке које су општински послужитељи избацили у одбрану свог председника. Закључак је комисијски изведен на основу трагова рана на телу убијеног и по

грађевини. Полиција је нашла и још неке околности које су отклањале кривицу општинских послужитеља, а навлачиле озбиљну сумњу на Крсмана Милошевића, пошто је он те вечери ушао у кућу заједно са убијеним. Морао је видети када је овај пао, а његову смрт није пријавио до наредног јутра. Помињао се неки велики Крсманов пиштољ, који је тог јутра виђен у кући, а затим укривен. И полицијски записник истиче врло озбиљну сумњу о узроку Жугићеве смрти — његову крађу докумената из суднице, што је једино могло ићи у корист поп Јованову и Крсманову. Инсинуација, која, истина, није записана у извиђајном протоколу, гласила би да је убиство извршио Крсман Милошевић.

Смрт је изазвала запрепашћење у варошици, али и окупљање свих учесника ноћне пијанке и нереда. Одмах је почело прикупљање, обрада и препарирање сведока, писање тужби и брза интервенција код окружне власти у Ужицу. „Велики Јово“ је захтевао од полицијске власти да изврши у гомилама хапшење житеља овог места — да би се створила што већа пометња. Полиција то није хтела да учини. Уследила је интервенција ове групе у Ужицу; Окружни суд је огласио среског начелника ненадлежним за ову истрагу, одбацио његов комисијски налаз и прихватио тужбу којом се оглашавао кривим за ово убиство Средоје Крчевинац.³⁷

Напредњачка група у Ариљу се преварила у рачуну да с тужбом против Средоја Крчевинца овог свргне с власти и сама се дочепа општинске управе. Када у томе није успела, окренула се на другу страну. Поп Јован Поповић је у септембру упутио писмо начелнику округа ужичког и оптужио Милована Ђирјаковића, председника вировачке општине. Писао је да тамо постоји „дружина лоповско-разбојничка“, чији је он предводник. Она је прилично јака и организована и у њој се налазе Димитрије Жуњић, Станоје Ђирјаковић онај чије се име и раније помињало, такође се помињао Милекић, Велимир Стевановић — Бујдур затим се у „кумпанији“ како је називана та дружина, налазе и људи ван Вирова, као Крста Врањевац, неки из Гогу и још неки из Златибора и један из Радобуђе. Ти људи се окупљају, договарају и планирају где ударити и кога ће ојадити. Договори су се држали и код самог Ариља. Поп је наводио како су опљачкали Ивана Бабића из Горобиља одневши му стотину дуката. Поново се враћао на оно раније казивање као да он сам, поп, треба да буде убијен и тврдио је како је његовим будућим убицама обећана награда од 50 до 100 дуката, па је молио за заштиту. Што се тиче доказа за такву тврдњу, поп је предлагао да се саслушају Вучко Јоксимовић,

родом из Вирова а студент филозофије Велике школе у Београду, Филип Ђирјаковић из Вирова, народни посланик за кога је наводио да је „врло поштен човек“, и на крају Вукадин Недељковић, из истог села, који иде са том разбојничком дружином а који би, ако се узме у руке“, знао много да каже.³⁸

Учестала разбојништва, о којима је већ јављано министру унутрашњих дела из Чачка (а било их је не само у Драгачеву, него и по селима шире од тог краја, везивана су за Јосовца) принудила су првог човека из окружне власти у Ужицу да се обрати Управи вароши Београда и затражи саслушање студента Јоксимовића, чему је и удовољено, Јоксимовић је изјавио да се протеклог лета налазио у Вирову и месец дана провео у кући Милована Ђирјаковића као свог сродника. Ту је дознао за некакве уцене и друга злодела. Био је чак присутан када се делила стотина дуката добијених преко уцене, а да је и њему додељено, на име ћутања, шест динара. У саслушању је навео имена учесника деобе и још нека, за која је знао да стоје у вези са непоштеним подухватима. Није познато да ли је саслушаван и Филип Ђирјаковић, а у претходној истрази се није помињало ни име оног Недељковића за кога је поп Јово писао да ће проговорити „ако се узме у руке“.

Тако се достава из Ариља показала прилично тачном, мада није именовала све кривце. Срески начелник из Пожеге, пошто је део прокажених био из његовог среза и пошто га је на даљи корак упућивало Окружно начелство, извршио је 21. октобар 1890. године хапшење оних лица чија су имена поменута у Јоксимовићевом исказу. Затворени су: Милован, Недељко, Младен, Јаков, Станоје, сви Ђирјаковићи из Вирова, Димитрије Жуњић, Паун Маслаћ, Милорад Тодоровић, Стојан Милекић и Вукадин Недељаковић, такође из Вирова. Нешто касније ухапшен је и Милић Тодоровић из истог села. Неколико дана по затварању, Милован, као општински председник, писменом изјавом затражио је од среског начелника да га пусти на слободу како би отишао у општину и „склопио“ рачуне о новцу који је остао у судници. Као јемце навео је тројицу тада угледних људи из Пожеге. Молба му није уважена.³⁹

Пожешки срески начелник Никола Митриновић предузео је врло озбиљну истрагу о свим насиљима и злочинима за које се знало и при даљим истраживањима дознавало. Нашло се да је та дружина чинила „све оно од чега се частан човек клони“. Открило се да су у дружину ушли људи из више села, неки од њих већ раније осуђивани, али и други које је, иначе, пратио рђав глас у народу. „Кум-

панија“ је „чинила чуда не само у овом крају него и по суседним окрузима“. Сусретала је путнике, нападала их и, „на разбојнички начин“, отимала новце и ствари, насртала на поједине богатије домаћине, тукла у њима чељад, бола ножевима, пржила врућим гвожђем док не изнуди оно што је хтела, везивала људе и жене, клала и из пушака убијала и слала уцене „за откуп живота“. Уцене су називане „црним писмима“. Освитале су у авлијама за пљачку одређених људи, којима је нарезивано да морају припремити и предати толико и толико дуката. Под таквом претњом људи су продавали и што им није било за продају — да би прибавили новце и спасли беде и себе и породицу. Тако је „кумпанија“ радила и ноћу и дању, „све под именом оних који су се истргли испод власти и закона“. Појединци из „кумпаније“ застрашивали су уцењене људе или ишли да се разаберу кога треба уценити и извиђали куда ће своје друштво провести на нова разбојништва и куда га безбедно вратити.⁴⁰

Показало се по затварању и током истраге да је ова „лоповско-разбојничка кумпанија“ била прилично бројна, знатно већа него што их је похапашено. Разбојници су на саслушањима откривали имена саучесника и јатака, а ови су били „по све вешти и извешбани“, па им раније полиција дуго није могла ући у траг, поготову што су очевидци њихових насиља претњама одбијани од сведочења и наводили истрагу на лажне трагове, или су и сами оштећени људи, заплашени осветом, ћутали. Сада је полиција, не осврћући се на политичку припадност похапшених и оних које је тек требало приводити, наступала енергичније. Откривани су и затварани људи из Радобуђе — неки Ђорђевић, из Сврачкова Филип Жиравец, из Рогу Јован Ковачевић, Стојан Жуња из Љубиша, близак сродник Димитрија Жуњића из Вирова, и опет из Вирова Стојан Ђирјаковић. Али, са тим није било свршено; до нових открића и затварања доћи ће у току судске истраге.

Први талас хапшења и саслушања показали су низ насиља која су до тог времена била власти необјашњива, јер су редовно везивана за Јосовчеву дружину. Сада се, уместо старог хајдучког дејствовања, радило на други начин; ови злочинци су у обичном животу били мирни сељаци, који су гледали своја посла, па, чак, и учествовали у потерама на непостојеће хајдучке дружине. Све у свему „кумпанија“ је радила на начин сличан оном модерне сицилијанске мафије. Сада је у истрази постало много шта јасно и знало се откуда су потекла многа насиља и уцене. Она су, у саслушањима, и набројана. Једна од првих уцена пала је на Дмитра Обрадовића из Ртара

и износила је 50 дуката „за откуп главе“. Вукадин Новитовић из Добрача добио је „црно писмо“ под именом хајдука Петронија Вранића из Јосовчеве дружина и морао је да припрема 200 дуката, Вукадин Васиљевић из Родобуђе добио је уцену под именом „горских хајдука“ на 60 дуката; неког Новака из Риђага „осекли“ су са 100 дуката да искупи живот, тај новац су узели и међу собом изделили, о чему је засведочио студент Јоксимовић у исказу пред београдском полицијом. Обрен Ђурић из Грабовика уцењен је у непознатом износу; стотину дуката су узели у име уцене од Ивана Бабића из Горобила, али овај је при саслушању изјавио да то нису учинили ови него други разбојници (изјаву је дао на молбу свог пријатеља Филипа Ђирјаковића). Младен Радојевић из Северова морао је да спреми „за откуп живота“ 50 дуката, а толико исто и његов сродник Буко-сав, али пошто није могао да прибави новац, одузели су му волове и држали их све док их власт није силом вратила власнику. Годовички свештеник Василије Поповић добио је уцену на 100 дуката, Радивоје и Мијаило Радичевић из Горње Краварице морали су да плате по 50 дуката, Малиша Босић из Лиса добио је „црно писмо“ да плати 100 дуката, а Илија Мојсиловић и Тодор Стојковић, за које није забележено из ког су места, уцењени су такође први са 100, а други са 50 дуката. Голема сума од 500 дуката била је одређена Саву Стојановићу из Лиса и саопштена му је писмом с хајдучким потписом. Са овим није исцрпена листа уцена; она је добијена само у претходној полицијској истрази и биће знатно проширена кад чланови „кумпаније“ буду подведени под судску истрагу. Тада се показало да су појединци из ове групе дејствовали и за свој рачун и упућивали уцене и чинили насиља сасвим самостално.⁴¹

Окружно начелство у Чачку, које је организовало оне заморне и узалудне потере, јављало се министру унутрашњих дела и указивало, по својим сазнањима, да има још људи припадника „кумпаније“, који нису откривени. Наведена су имена људи из Мађера, Средње Добриње и Душковаца, а посебно је указивано на једног који је носио надимак „Молер“. Није јасно да ли их је Окружно начелство везивало за „кумпанију“ или третирао као самосталне разбојнике. Изричито је указивало да, поред вировачке, постоји и још једна „кумпанија“, коју сачињавају појединци из Крстаца, Дљина и Пухова, наводило да у њој дејствују и два општинска председника, али после оног што се догодило са људима из Вирова и неких других места, ова „не сме ни увом да мрдне“. Овом приликом је министар упозораван да ће се наћи и до 200 сведока, припремљених, ка-

ко би се данас рекло препарираних, који ће стати у одбрану злочинаца.⁴²

После полицијског продора у „кумпанију“, хапшења и истраге, завладала је на овом подручју смиреност. Села су одахнула, а стрепње настале код оних чије руке нису биле чисте — да не буду проказани и нађу се тамо где никако не би желели да буду. Полицијски извештаји о новим насиљима постајали су у то време ретки, чак и изузетни. Власт је пратила друга кретања — она политичка. У то време Ариљски општински суд донео је одлуку којом се поп Јован Поповић, као сумњив, ставља под полицијски надзор, сагласно тада постојећим законским прописима. Таква мера примењена је и на нека лица из оног друштва која су махнитала по варошици приликом убиства Милана Жугића и не само тада. Под надзор су потпале и три жене, међу њима и Роса, покојникова удовица „владања поквареног“, и нека Алексија, која је нападала и грдила људе. Под надзор је пао и Мијаило Гудурић, који је „своју радњу пороком упропастио“ и одао се лажном сведочењу.

Развијале су се политичке распре, али и спорови и трвења. Чедо Миловановић из Радобуђе био је оптужен за „крупне речи“, нападао је нови режим, хвалио напредњачки, величао бившег Краља Милана и вређао младог Александра, па је доспео под судску одговорност.⁴³ Окружна власт је проценила да ни делатност радикалских првака у овом крају није у сагласности са режимском политиком. По народу су кружиле брошуре, чија садржина није одговарала званичној линији Радикалне странке. Прота Милан Ђурић залагао се за династичку промену, па било да дођу Карађорђевићи или Петровић из Црне Горе. Спорна питања су решавана и настајала је већа смиреност тек по доласку на власт кабинета Николе Пашића.⁴⁴

Промена владе, а она је и сада била потпуно радикалска, није имала никаквог утицаја на ток истраге и предстојеће суђење, које је заказано у Ужицу. Окружни суд је, после дуже истраге, донео пресуду 6. маја 1891. године „за више разбојништава са убијањем, пржењем и злостављањем, и за више опасних и простих крађа а за паљевину, поништај туђих ствари и друга злочина дела“. Судили су три судије и четири поротника. Пред судом се нашло 46 лица. Судска пресуда није поименице дала попис свих злочинстава, набрајала их је само римским бројевима од I до XLIV са позивом на одговарајуће прилоге, којих данас уз њу нема.

Начелник ужичког округа је, одмах пошто је суђење завршено изрицањем пресуде, поверљиво обавестио министра унутрашњих де-

ла о исходу процеса. При том је нагласио да се судило само једној „кумпанији“ — вировачкој и да престоји још једно суђење. Та друга „кумпанија“ бројила је 14 злочинаца, који су одговарали за 39 злочиначких дела, али није била у вези са првом. Окружни начелник није био задовољан судском пресудом када се радило о ослобођеним лицима. Сматрао је да она имају захвалити само пороти своје ослобођење и да су државне судије изразиле своје неслагање са таквом одлуком у облику одвојених мишљења.

Извештај окружног начелника и судска пресуда дају имена свих чланова ове „кумпаније“, из кога се види да је у току полицијске и судске истраге откривено знатно више преступника него што је у први мах затворено. Окружни суд је изрекао четири најтеже казне. На смрт су осуђени: Станоје Ђирјаковић из Вирова, Ранко Крловић из истог села (за ког је назначено да је и резервни официр), Миладин Илић и Иван Милекић из Краварице. На робију су осуђени: Димитрије Жуњић из Вирова — 20 година, Миљко Јасика из Вирова — 20 година, Паун Маслар из Вирова — 15 година, Радован Бојић из Пилатовића — 20 година, Спасоје Милекић из Краварице — 20 година, Сретен Радојичић из Милићева Села — 20 година, Миљко Радојичић из Милићева Села — 20 година, Јаков Ђирјаковић из Вирова — две године, Младен Ђирјаковић из Вирова — пет година, Милисав Равањац из Дљина — 20 година, Гвозден Џомбић из Горобила — 15 година, Јеврем Радијевић из Горобила — 20 година и Крсто Врањевац из Вигошта — 20 година. Ослобођени су казне „као некриви“: Милован Ђирјаковић, Стојан Ђирјаковић, Недељко Ђирјаковић и Милорад Тодоровић из Вирова, Миле Ђурчић из Милићева Села, Јелесије Јовићевић из Горобила, Миладин Вукајловић и Стојан Ковачевић из Рогу, Недељко Жуњић из Љубиша, Недељко Игњатовић из Дљина, Маринко Стојковић, Иван Мићовић и Радисав Илијић из Брезове, Милован Дамјановић из Вирова, Велимир Стевановић из Ариља, Рака Милошевић из Ступчевића, Станимир Вучићевић из Добрачаа, Божко Станковић из Миросаљаца, Владимир Крунић, Миленко Врањевац и Лука Врањевац из Вигошта, Милоје Ђирковић из Погледи, Видоје Бимбовић из Беле Реке, Сретен Јоловић из Церове, Бранко Мићовић из Брезове и Милић Тодоровић, као последњи оптужени, из Вирова. Умро је у затвору пре пресуде Ђорђе Вуковић из Ступчевића. Кривцима осуђеним на двадесетогодишњу робију одређено је да је издржавају у тешком гвожђу и по издржавању казне или опроштењу да буду сваки по пет година под полицијским надзором; кривци осуђени на петнаестогодишњу робију

морали су је издржавати такође у тешком гвожђу а по издржавању сваки је спадао под полицијски надзор на три године. Младен Ћирјаковић, осуђен на петогодишњу робију у лакој гвожђу, „по издржаној или опроштеној казни да буде још три године под полицијским надзором“. Јаков Ћирјаковић, с најмањом временском казном од две године, такође је осуђен да по издржању или опроштењу од исте, буде три године под полицијским надзором.

Судском пресудом су изречене новчане казне и накнаде трошкова. Осуђени кривци морали су да плате штете и трошкове оштећеним лицима. Тако је Димитрије Жуњић осуђен да плати Драгу Мићићу из Годовика накнаду за 100 дуката отетог новца и 150 динара трошка, а Савку Јешићу из Горобиља 1.000 динара за претрпљене болове, 300 динара за погреб и подушје убијене му жене и 150 динара трошка око суђења. И остали осуђеници су морали оштећеницима да исплате сличне трошкове и накнаде штете. Из пресуде се не види какве су то штете. Неки приватни тужитељи су упућени на грађанске парнице. Сви оптужени морали су да плате накнаде и трошкове сведоцима, проценитељима, вештацима, поротницима и другим лицима ангажованим око истраге и суђења, трошкове за издржавање у затвору „поједен државни хлеб“ и слично. То су плаћали по начелу „сви за једног — један за све“. Посебно је требало платити средској канцеларији у Пожеги 10.000 динара за трошкове око хватања „кумпаније“. Нарочито треба нагласити да се јавља врло велики број сведока, поред оштећених, и да је свакоме од њих било одређено од 50 до 70 динара за „трошкове и дангубу“. „Тако је пресудио Ужички Првостепени Суд 6. маја 1891 год. у Ужицу“ .Пресудили су: Димитрије Стојковић, председник, Н. Николић и А. Радуловић, судије, са члановима пороте Јосифом Дрндарезићем, Јелесијем Гордићем, Вуком Остојићем и Радованом Прљевићем.⁴⁵

Пресуда Ужичког првостепеног суда није била извршна; она ће то постати после ревизије код Апелационог, односно Касационог суда. Тада је могло доћи и до извесних измена, о којима се не може ништа знати због недостатка архивског материјала у фондовима ужичких окружних установа. А кад пресуда буде извршна, осуђеници ће бити спроведени на издржавање казне, наступиће распродаја њихових имања за подмирење судских издатака и извршиће се погубљење на смрт осуђених. То ће бити почетком октобра. Окружно начелство је известило министра унутрашњих дела да су стрељани Станоје Ћирјаковић, Ранко Крловић и Иван Милекић из Вирова

и Миладин Илић из Краварице. Тада је убијен Драго Јевер(ичић), не зна се из ког места и због које кривице. Овај последњи није био у вези са „кумпанијом“.⁴⁶

ПРИМЕДБЕ И ОБЈАШЊЕЊА

1. Архив Србије (даље у тексту АС), МУД-П-V-51/1888, депеша групе грађана из Ариља од 4. јануара 1888. министру унутрашњих дела и пратећа преписка. Министар је наредио извиђај по овој жалби, чији је први потписник био Сredoје Крчевинац. У Ариљу и околним селима, као и у Драгачеву преко Моравице, тада су пламтеле кавге између радикала и напредњака. Доказана је кривица среског начелника у Ариљу и он је био смењен.

2. АС-МУД-П-Деловод. протокол 1888. № 1488. Подносилац жалбе био је напредњачки првак и режимски човек свештеник Јован Поповић, назван у народу Јово Велики или Јово Силни. Министар ће и овог пута наредити извиђај, али тај није по жалиоце био успешан.

3. Исто, № 3388 од 3. марта 1888. Саопштење о исходу избора објављено је и у „Српским новинама“.

4. АС-СОУ-1888. и 1889. Постоји обимна истражна преписка, настала поводом напада у Северову с посебном полицијском интенцијом да се пребаци кривица на радикале. Саслушања је у Пожеги вршио срески начелник М. Ковачевић и о том налазу известио приватно Милутина Гарашанина, 7. августа 1888. године, коме су ти подаци били потребни за полемику у листу „Видело“.

5. Неизвесно је да ли и колико има истине у казивању ухапшеног Никитовића, коме оно није помогло и био је осуђен на 15 година робије у тешком гвожђу. Али, да је било насртаја на попа Јована, сведочи казивање у старим ариљским породицама: зна се да су у том времену пуцали на попа када је негде ишао на коњу и да су промашили (податак Микоте Јокановића из Ариља). Једном приликом су му људи из Вирова покосили у ариљском пољу њиву с кукурузом, а сред ње оставили само једну стабљику да би видео кад усев узри шта је изгубио (казивање и запис покојног Десимира Ђирјаковића).

6. АС-НОУ 1888. грађа, акт начелника среза моравичког КБр. 6497 од 5. августа 1888. Начелству округа ужичког и пратећа преписка, акт Начелства округа ужичког Бр. 23789 од 7. новембра 1888. Суду округа ужичког. Тада је ухапшено и предато суду 37 лица из приличке општине, на челу са учитељем Миладином Стевановићем. Министар просвете, чим је учитељ затворен, донео је решење о његовом уклањању из Прилика (АС-МИС-Деловод. протокол 1888. № 11056) а по достави окружне власти. Похапшени људи из приличке општине су судски ослобођени кривице, учитељ Стевановић враћен у ово место.

7. АС-МУД-П-Деловод. протокол 1888. № 13242 од 19. октобра 1888.

8. АС-МИД-ПО-С-12/1888. Акт краљевског српског генералног конзулата у Солуну од 10. окт. 1888. министру иностраних дела. Конзул је известио, по свом сазнању, да је Крчевинац побегао прво у Сјеницу „са два момка“. Показало се да му турска власт ту није дозволила боравак, већ му понудила да бира Смирну, Цариград или Солун, а он се определио за ово последње место. Зна се да је пребегаво и са женом, што показују очуване фотографије снимљене у Солуну. Недоумица настаје о његовим пратиоцима; на једном се месту помиње да је био само један, а на другом — двојица. У породичним казивањима се указује да је један био из фамилије Крчевинац. У Радобуђи, при истраживању предака народног хероја Стевана Чоловића се указује да је други био Миленко Чоловић: говори се да је и он, због политичких прогона, бежао у Грчку.

9. АС-Исто; акт министра унутрашњих дела П № 13876 од 6. новембра 1888. министру иностраних дела. Захтев С. Крчевинца је потекао отуда што је

он желео, као народни посланик, да учествује у припремама новог земаљског устава. Став власти био је да му се то онемогући (АС-МУД-П-ХП-77/1888).

10. АС-МУД-П-Деловодни протокол 1888. № 13958. Делеша Видосава Петронијевића и других из Ариља од 7. новембра 1888. министру унутрашњих дела. Телеграм је упућен из Пожеге. Жалба је поновљена са извештајем да полиција у Ариљу хапси људе због тога што су законитим путем бирали поверенике. Крман Милошевић ће касније, по промени режима, поред осталих злоупотреба, одговорати и за то потрзање оружја.

11. АС-МУД-П-Деловодни протокол 1888. № 14136, 14165, 14176, 14098, 14192, 14213 и 14642 из новембра 1888.

12. Исто, № 14289 од 14. новембра 1888. Исто, № 16118 од 13. децембра 1888. Белешке о тужби Павла Златића од 10. децембра 1888.

Ту нема ни помена о каквом пронађеном оружју.

13. АС-МУД-П-ХХI-173/1888. Делеша Начелства округа чачанског № 13910 од 3. новембра 1888. министру унутрашњих дела. У даљој истрази овај новац се није помињао; о њему се јављало вероватно ради веће панике.

14. Исто; делеша начелника округа ужичког № 24026 од 14. новембра 1888. министру унутрашњих дела. Вировачки кмет је четворицу разоружаних људи из ариљске полиције спровео начелнику среза драгачевског као разбојнике а „Милован Ђирјаковић са својим људима вратио се у село“. У даљој преписци се види да је негде ухваћен и Миљко Јасика и да је и он успут побегао. Ту се види да су она четворица били новезани и привремено затворени у Вирову, где им је и оружје остало. Тадашњи вировачки кмет био је Алексије Недељковић.

15. Исто; даље: АС-СОУ 1888. гр. и АС-НОУ-1888. гр. извештај среског писара Д. Протића и даље преписке око овог случаја.

16. О интервенцији народног посланика Р. Тајсића говори делеша окружног начелника из Чачка Св. Шурдиловића од 13. новембра министру унутрашњих дела.

17. Такав опис сусрета даје у поменутом извештају срески писар Д. Протић и тако покушава да правда свој осигни поступак према народу. Казивања, очувана у Вирову, оповргавају његове наводе.

18. Десимир Ђирјаковић из Вирова је годинама слушао и бележио казивања о овом догађају. О томе су говорили сами учесници својој деци и унуцима, а ови преносили данашњем покољењу. Сусрет жандарма и народа догодио се на Летини наспрам Краварице. Људи из ове општине били су већ узбуђени, дигли су се на отпор, а ко је имао ружје — понео га је, ко није — дочепав је врлике. Спор у сусрету није настао око политике, већ када је пао споразум да се изде судници на договор, настушило је неповерење због поретка у покрету. Велизар Ђирјаковић причао је аутору одкуда је дошла таква „ратоборност“ у овом случају. Старије генерације вировачких момака имали су један чудан обичај. Сваког летњег празника скупљали су се на одређеном месту у селу и спроводили су необичан тренинг — тучу између две заселачке групе. Постојала су и извесна правила за такве сусрете и строго су се поштовала. Тако на пример, ако би неко са једне стране морао изостати и број учесника не би био једнак — борба је споразумно одлагана за идући празник. Озлојеђени жандармским поступцима и с таквим фолклорним тренингом, Вировци су у овом случају били вољни да пруже отпор.

19. АС-МУД-П-ХХI-173/1888. Делеша окружног начелника Св. Шурдиловића од 13. новембра 1888. у 12 часова и 3 минута министру унутрашњих дела.

20. Исто; делеша из Чачка 13. новембра у 1 час 15 минута после подне председнику владе и министру војном. Крај делеше изгубљен, па се не зна ко је потписник. Из Горњег Милановца су тада кренуле три чете пешадије са 11 официра и 116 војника и стигле у Чачак 13. новембра на један сат по поноћи. Овај батаљон предводио је мајор Бркић. Делеша мајора П. Трифуновића из Чачка № 718 од 13. новембра 1888. министру војном.

21. Делеша краљевог комесара од 2. децембра 1888. краљу Александру упућена из Пожеге.

22. Једна жалба В. Босића регистрована је у Протоколу МУД-П-24. децембра 1888. а друга 2. јануара 1889. под № 54. Министарство је 17. фебруара 1889. под № 1760. тражило од Окружног начелства у Чачку извиђај по тим жалбама — и ту се стало.

23. „Српске новине“, бр. 278, ванредни број, од 19. децембра 1888. У срезу ариљском тада нема Средоја Крчевинца, који се још налазио у добровољном изгнанству. Победа радикала указује да народ и његови повереници нису хтели да чују за бивше истакнуте режимлије у овом крају као што су били поп Јован Поповић у Ариљу, Обрен Јешић у Годовику и Милан Жуњић у Пожеги. За њих је тада био створен један врло подручљив израз.

24. АС-НС-1-43/1888, Стенографске белешке Велике народне скупштине 1888, стр. 39—73. Устав је тада објављен и у „Српским новинама“ и као посебна публикација.

25. „Српске новине“, бр. 289 од 23. децембра 1888. Амнестија је обухватала све политичке кривце који су се налазили на издржавању казне, као и оне под истрагом, а није се односила на оне који су одговарали по приватним тужбама (АС-МУД-П-Деловод. протокол 1888. № 16472).

26. „Српске новине“, бр. 42 од 29. фебруара 1889.

27. Крађа у приличкој општини је забележена, без утврђивања датума, у Регистру МУД за 1889. годину, АС-МУД-П-Деловодни протокол 1889. № 3382 од 29. марта 1889. Из Министарства је отишло наређење окружној власти у Ужицу да се истражи кривица В. Петровића, па „поступи по закону“. Истрага је овог човека нашао кривим и он се појавио пред судом тек наредне године.

28. АС-МУД-П-Деловодни протокол 1889. № 3389. од 22. марта 1889. Ср. Крчевинац се нашао у Ариљу тек пошто је сишао са власти Никола Христић, који је прошле године захтевао његову одговорност. Из Ариља су претходно стигле жалбе којима је тражена смена општинске управе у том месту због насиља, злоупотребе и мањка у каси (Исто; №№ 1277 и 4392) и показало се да су засноване на истини.

29. Исто; №№ 5086, 5087 од 20. априла 1889. О вражењу оружја в. №№ 5223, 7033 и 7338 из маја 1889. Притисак хајдучије био је све јачи. Стога је министар војни у јуну издао наредбу командантима дивизија „о употреби војске при хватању хајдука“ (Исто, № 8045). Почетком јула, наредбом министра унутрашњих дела, уведена је стажарска служба код свих општинских судница (АС-НОУ-1889. гр. акт Начелства округа ужичког № 8895 од 1. јула 1889. начелнику среза ариљског и даља преписка).

30. Исто; протоколске нумере 5093; АС-НОУ-1889. гр. Полиција је открила извршиоце преко сата који је донет на поправку у Ужице. Показало се да је тај напад имао политичку позадину — обрачун са радикалским подаником. Такав се обрачун покушао и са послаником црногорског среза Новаком Милошевићем, у чију је имовину подметнут пожар.

31. АС-МУД-П-XXVI-24/1889. Депеша Начелства округа ужичког № 8366 од 17. јуна 1889. министру унутрашњих дела. М. Жуњић се тужио на среског начелника због тога што му није пружио заштиту и наводио да се његово понашање никако не може довести у склад са дужношћу и позивом који врши. Полицијска власт тада није показала нимало ревности да пронађе извршиоца тог напада, али је врло брзо узела Жуњића на одговор због псовки и оштрих речи које је, због тог напада, управио на рачун нових носилаца власти.

32. АС-СОУ-1889. гр: Акт начелника среза ариљског № 5666 од 6. августа 1888. Суду округа ужичког; концепт решења Суда округа ужичког № 13104 од 7. августа 1888; АС-МУД-П-Деловодни протокол 1889. №№ 3746 и 9973. Крађу је спровео Милан Жугић, општински послужитељ. То, ипак, није ништа помогло Кр. Милошевићу, у каснијем времену нашао се под судом за утају и проневеру и пописана имовина изложена је јавној распродаји за попуну касе и накнаду штете.

33. АС-МУД-П-Деловодни протокол 1889. №№ 1308 и 1419.

34. АС-МУД-П-Пов. 1890. гр. Писмо П. Јаснића из Гуче од 27. априла 1890. министру унутрашњих дела Писмо М. Карића од 14. јуна 1890. године министру унутрашњих дела. Тада је министар овог ресора био Јован Баја,

познати првак Радикалне странке. У писму су помињани хајдуци Гуцић, родом из Добриња са стаништем у Пилатовићима, и Маринко Јосовац.

35. АС-МУД-П-Пов. 1890. гр. Писмо из Начелства округа чачанског, поверљиво од 25. јула 1890. министру унутрашњих дела. У Драгачеву се тада догађало, поред нападања на људе и отимачина, и још нешто, чему се није улазило у траг. Непознати лопов, или више њих, провалили је у судницу миросаљачке општине и однео пореске новце (АС-МУД-П-Деловодни протокол 1890. №№ 12795 и 16690). Пошто кривац није пронађен, кажњени су председник и кмет због тога што нису извршили наредбу о постављењу страже код суднице.

36. АС-МУД-П-Деловодни протокол 1890. №№ 13261 и 13542. Смена је прошла без приметних потреса или бар им нема трага у сачуваној преписци. Али, трзавице ће убрзо бити јасније. О њима ће извести вишу власт нови пожешки средски начелник (АС-МУД-П-Пов. 1890. гр. Поверљиво писмо средског начелника № 7791 од 28. јула 1890. Начелству округа ужичког). Он ту наводи да су демонстранти певали док је он радио, испод прозора, сокачку, како он каже „куплерску“ песму „Ау к... , начелниче, тулум, тулум, тулум!“

37. АС-МУД-П-Пов. 1890. гр. АС-МУД-П-Деловодни протокол 1890. Подстрекач и предводник овог перода био је поп Јован. Он је био и окуљач сведока, по чијим је исказима, врло вероватно намонтираним, писана и тужба којим је искључиво окривљаван за ово убиство Средоје Крчевинац, јер је противницима било стало да га пошто-пото скину с власти.

38. АС-НОУ-1890. гр. Писмо Јована Поповића од 5. септембра 1890. окружном начелнику В. Вукотићу.

39. Исто; преписка и предмет под називом „Вировачка кумпанија“.

40. Исто.

41. Људима из власти је тек сада било потпуно јасно оно што је претпостављала окружна власт у Чачку, наиме да се овде није радило о одметницима, већ о злочинима покварених људи, који су дању и јавно играли улогу мирољубивих домаћина. Истина, и пре је било разбојништава, али никада у овом облику, јер су сада „кумпанију“ предводили и упућивали врло угледни људи, чак и они избрани. То је био нови облик криминала.

42. АС-МУД-П-Пов. 1890. гр. Писмо начелника округа рудничког, поверљиво, министру унутрашњих дела.

43. АС-НОУ-1890. гр. Саслушања по кривици Ч. Миловановића од 15. новембра 1890. и даља преписка. О стављањима под полицијски надзор — Уверење Суда општине ариљске № 5206 од 1. октобра 1890. Уверење су потписали Ср. Крчевинац, Јоксим Ђунисијевић и Крстан Живановић.

44. АС-МУД-П-Пов. 1890. гр. Поверљиво писмо окружног начелника В. Вукотића од 24. октобра 1890. министру Ј. Ђаји. О кабинету Н. Пашића — „Српске новине“, бр. 33 од 12. фебруара 1891.

45. АС-МУД-П-Пов. 1891. гр. Извештај Окружног начелства у Ужицу, поверљиво од 7. маја 1881. године о пресуди вировачкој „кумпанији“, списак осуђених и ослобођених. АС-СОУ-1891. гр. Пресуда Бр. 10402 од 6. маја 1891, отворен препис од 3. октобра исте године.

46. АС-МУД-Деловодни протокол 1891. № 15566 од 5. октобра 1891. Ту је регистрован извештај да је стрељање извршено. По казивању Десимира Ђирјаковића и Велизара Ђирјаковића, потубљење је извршено јавно у Горобиљу на терену пожешког среза.

Напор противника Радикалне странке да униште Милована Ђирјаковића тако није успео. Није успео ни напор да докажу кривицу Средоја Крчевинца за смрт М. Жутића. Осуђена су првостепеном пресудом два општинска служитеља, један од њих био је Миленко Чоловић, за ког се причало да је пратио Крчевинца у Грчку. Не зна се да ли је та пресуда постала правоснажна. За обрачун с Крчевинцем пошли су другим путем. Убили су га из заседе пред крај 1893. године као председника Окружне скупштине.

TROUBLES DANS LA VALLÉE DE LA MORAVICA ET «LA COMPAGNIE DE VIROVO» (1888—1891)

En se fondant sur des documents d'archives authentiques, l'auteur du présent texte cherche à décrire les circonstances et les événements tels qu'ils se présentaient à la fin de la neuvième décennie du XIXe siècle et au début de la dixième, dans les agglomérations de la vallée de la Moravica, entre Ivanjica et Požega, y compris certains villages de l'ancien arrondissement de Dragačevo.

Ce fut là une période orageuse, années de tournant dans les luttes politiques où les conflits entre le Parti radical et celui des Progressistes s'exaspéraient. Ces antagonismes, disputes, frictions, une propagande qui n'épargnait pas l'adversaire, attaques et contre-attaques, tout cela ne se faisait pas par des moyens politiques usuels, mais par des intrigues et calomnies qui aboutissaient même aux conflits armés, voire aux crimes et aux assassinats.

Dans les rapports sociaux ainsi perturbés, où la crise économique, à la suite de la guerre et de l'endettement de l'État, atteignait le comble, on voyait, par surcroît, sévir le brigandage. Ces phénomènes n'étaient pas neufs, mais les chantages et les méfaits prenaient cette fois une dimension politique aussi. Il ne s'agissait pas d'une guérilla au sens moderne du terme, ces bandes n'affichant pas d'idées ni de programmes politiques: le pillage était le seul but qu'ils se proposaient. S'ils assaillaient les partisans d'un parti, ils revêtaient le masque du parti opposé, sans épargner au fond ni les uns ni les autres. En réalité, ils agissaient à l'instigation des deux. C'est dans ces années décisives, où les conservateurs luttaient pour l'ordre des choses établi contre les forces qui s'employaient pour la démocratie limitée de la bourgeoisie, que le brigandage battit son plein.

Voilà l'optique sous laquelle l'auteur voit l'apparition et l'activité de «la compagnie de Virovo».